

Iglai Edit

Regionális nyelvi tendenciák tér, idő és társadalom metszéspontjában a hármas határ mentén¹

1. Tanulmányomban néhány területi kötöttségű nyelvi változó regionális, társadalmi, kulturális és szociokulturális megoszlását mutatom be. Elsődleges célom, hogy a konferencia tematikájához kapcsolódva objektív nyelvi adatok alapján rávilágítsak a nyelvjárássok változásában tetten érhető globális és regionális tendenciákra; a változatok gyakoriságát és a variabilitást befolyásoló inherens és nyelven kívüli okokra - különös tekintettel a grammatika, a szerkesztéstan szintjén jellemző sajátosságokra ill. a multikulturális hatásokkal összefüggő okokra -, továbbá, hogy a vázolt vizsgálati szemponttal és néhány további kutatási kérdésfeltevéssel ráirányítsam a figyelmet a nyelvjárási szókincskutatás újabb lehetőségeire. Az előzmények és a módszerek rövid ismertetése után a harmadik részben a *kukorica* nyelvi változó változatainak szóföldrajzi megoszlását, a variabilitás multikulturalitással összefüggő tanulságait foglalom össze a többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolási technika segítségével. Ezt követően a *kukorica* címszóhoz kapcsolódó, a *kukorica* nyelvi változóval jelentésbeli összefüggésben álló további 9 lexémát vizsgálok egyrészt abból a szempontból, hogy a rögzített élőnyelvi adatok milyen további adalékokat adnak a *kukorica* regionális megnevezéseinek feltérképezéséhez, hozzájárulnak-e az izoglosszahatárok pontosabb megrajzolásához, alátámasztják-e a felsejlő regionális és globális tendenciákat; másrészt arra keresem a választ, hogy a lexémák szintjének és a grammatikai szintnek eltérő szerepe van-e a nyelvjárási alakváltozatok megőrzésében. Melyik segíti elő, ill. melyik gátolja jobban a megfigyelt globális tendenciák irányát? (Az egyes alakváltozatokat szerkesztéstan szempontból vizsgálom, a morfológiai és a szintaktikai szerkesztéstan szoros kapcsolatára építve.)

2. A Nyíregyházi Főiskola kutatóműhelyében a kilencvenes évektől kezdődően végzünk különféle vizsgálatokat a hármas határ menti nyelvhasználat feltérképezésére. Kutatási céljaink kiindulópontja az a nyelvpolitikai tény, hogy a magyar nyelvközösség Trianon óta államilag szétdarabolt, így anyanyelvi helyzetét tekintve anyaországi és őshonos kisebbségi csoportba sorolható. A párba állítható

---

¹ Készült az OTKA K 76239 sz. pályázat keretében.

összesen 18 kárpátaljai, romániai és magyarországi kutatóponton végzett terepmunkák célja alapvetően annak megállapítása, hogy azóta milyen jellegű nyelvi változások következtek be az államhatár két oldalán hasonló geopolitikai, de eltérő nyelvpolitikai körülmények között. Az 1997 és 2001, ill. 2009 között gyűjtött, 143 ezret is meghaladó nyelvi adatból álló, több mint 500 adatközlőtől származó minta életkor és iskolai végzettség szerint is rétegzett. A terepmunkát, az adatok feldolgozását, informatizálását és térképes ábrázolását is különféle pályázatok keretében végeztük. Már az értékelés kezdeti szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvi variabilitással és változással összefüggő problémakör jóval túlmutat eredeti célkitűzéseinken illetve, hogy ezek térképes megjelenítéséhez az ismert ábrázolási módszerek nem elégségesek, sokkal inkább ún. többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolással valósíthatók meg. Kidolgoztunk tehát egy olyan, ábrázolási technikát, amely alkalmas arra, hogy a nyelvi adatokat tér, idő és társadalmi dimenziók metszéspontjában elhelyezve, kartográfiailag mutassa be a nyelvi változások szinkrón dinamizmusát (vö. P. LAKATOS T. KÁROLYI 2006: 83–96).

3. Élőnyelvi mikrovizsgálatom kiindulópontja a *kukorica* változatainak szóföldrajzi bemutatása az említett többdimenziós ábrázolási technika segítségével. Ennek a kapásnövénynek a megnevezése sajátos keveredést mutat az északkeleti nyelvjárási régióban, a *kukorica* köznyelvi alak mellett a *tengeri* és *málé* nyelvjárási alakok használata is jellemző, de helyenként előfordul az egyéb ismeretelményből származó *törökbúza* változat is (vö. MNyA. 31). Az 1. sz. térképlap a maga bonyolultságával kitűnően érzékelteti azt a sajátos keveredést, a nyelvi sokszínűséget, a változatok egymás mellett élését, a szinkrón dinamizmust, ami a területet jellemzi. Ezen kívül a térképről regionális különbségről valló tanulságokat is levonhatunk: látható, hogy a szatmári, ugocsai területeken – azon belül is főként a magyarországi kutatópontokon Tiszabecsen, Rozsályban és Csengersimán – a legnagyobb a variabilitás. Mi állhat ennek a háttérében? Milyen tendenciák hatnak egymásra? Milyen hatások adódnak össze, illetve oltják ki egymást?

a) A globális tendencia szempontja. A többdimenziós ábrázolási technika lehetőséget ad nemcsak a regionális, hanem a globális tendenciák érzékeltetésére is. A nyelvjárásokat általában érintő, átfogó változási irány, azaz a köznyelvi hatás a *kukorica* esetében kevésbé meghatározó, a (térképen fehér színnel jelölt) standard variánsok önálló változatként való megadása a települések nagy részén csupán 20–30% körüli (vö. 1. sz. térképlap és 3. ábra). (Bótrágy és Börvely

kivételével, ahol 0% illetve 4%. Az adatközlők ugyan itt is megadják a köznyelvi változatot, de csak a nyelvjárási változattal együtt). A köznyelvi változatok alacsony száma egyrészt összefügghet azzal, hogy vidékünkön napjainkban is szinte minden háztartásban termesztik ezt a kapásnövényt, másrészt lexikai változóról lévén szó, a tapasztalatok szerint az adatközlők bátrabban adnak meg dialektális formákat szemben a sokkal inkább stigmatizált, morfológiai alakváltozatokkal. A 2. sz. térképlapon a *kukorica* változatait mutató arányokat a kombinációktól eltekintve ábrázoltuk. Ez a típusú térképlap rávilágít arra, hogy – amellet, hogy a *kukorica* lexéma esetében egyébként nem mondható meghatározónak a köznyelvi hatás, – a standardizációnak mint globális tendenciának a mértéke nem egyenletes a vizsgált területen. Ezzel kapcsolatosan érdemes megvizsgálni, hogy az előbb említett okokon kívül (általános elterjedtség, lexikai változó) milyen regionális tényezők játszhatnak ebben az egyenetlen eloszlásban szerepet; ezek a regionális tényezők hogyan hatnak egymásra; illetve külön-külön és együttesen hogyan befolyásolják a globális (köznyelvi) tendenciát, kölcsönhatásaikkal hogyan járulnak hozzá a sajátos nyelvi kép, nyelvállapot kialakulásához.

A hármas határ menti nyelvhasználatot befolyásoló regionális tényezők közül az egyik legfontosabb az **országhatár**, az ebből adódó elzárttság, a sajátos geopolitikai helyzet (vö. fáziskésés jelensége); másrészt nem hagyható figyelmen kívül a peremhelyzet, ill. multikulturális környezet, régiót jellemző **multietnikus hatás**. (vö. P. LAKATOS – T. KÁROLYI – IGLAI 2012). Az **országhatár és a standardizáció** mint globális tendencia összefüggésével kapcsolatosan megállapítható, hogy az országhatár alapvetően nyelvhasználatot befolyásoló, köznyelvi hatást alakító tényező; a köznyelvi változat aránya eltérő mértékű a határon inneni és túli területeken. Vö. pl. Lónya–Bótrágy: 41–15%; Barabás–Mezőkaszony 47–26%. Az országhatárig, a vizsgált terület magyarországi részén a köznyelvi változat presztízsfunkciójából, elkülönítő- és etalonszerepéből következően standardizációt erősítő, őshonos kisebbségben pedig a magyarországi köznyelvi forma hatását gyengítő tényező (a standard funkcióiról GARVINra hivatkozva vö. TOLCSVAI 1998: 69). A multietnikus hatásnak ugyanebben az összefüggésben való vizsgálata szintén érdekes tanulsággal jár. Ahogy JUHÁSZ DEZSŐ a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott bevezető gondolataiban is megfogalmazta, a kultúra és társadalom térbelisége és időbelisége a nyelvet mint társadalmi és kulturális beágyazottságú rendszert egyaránt jelentősen determinálja. Fokozottan érvényes ez kutatási

területünkre, a hármaskor határ mentére, amely népek, nyelvek, kultúrák metszéspontjában helyezkedik el. Többek között a *kukorica* egyik alakváltozata, a *málé* is olyan tájszó, mely a multikulturális népi együttélésnek, a népi–nyelvi kontaktusoknak sajátos nyelvi, kulturális lenyomatát őrizi. A *málé* alakváltozat izoglosszája jól kirajzolódik (Tiszabecs–Tiszaújlak, Kispeske–Rozsály, Csengersima–Szamosdara), a beregi kutatópontokon nem használják. A *málé* ’kukorica’ XVII. századi román kontaktushatás révén jelent meg az északkeleti nyelvjárások néhány csoportjában. A román nyelvjárás *mălái* ’kukorica kukoricaföld’ jelentésű szó átvétele, mely átkerült az ukránba is: *малаї* (vö. BAKOS 1982: 238–9). A *málé* ’kukorica’ jelentésben az északkeleti régióban csak Szatmárban és Ugocsában terjedt el, Beregre nem jellemző. A környező nyelvjárásokban (Szabolcs, Hajdú) ugyan előfordul, de ott a *málé* ’kukoricalisztból készült sült étel’ (vö. ÚMTSz. III. 970–71), mely az azonos jelentésű román *mălái lexéma* átvétele. Ha a **multietnikus hatás és a standardizáció** mint globális tendencia viszonyát vizsgáljuk, első ránézésre úgy tűnik, hogy a multikulturalitás ugyancsak közvetlenül befolyásolja a köznyelvi hatás mértékét: a köznyelvi változatok aránya eltérő az izoglosszán kívül, illetve belül. Ellenben ha a **két regionális tényező egymásra hatását**, illetve azok együttes összefüggését látatjuk **a köznyelvi hatás viszonylatában**, akkor kiderül, hogy mindez sokkal inkább egy közvetett befolyás következménye. A standard aránya az izoglossza területén belül megközelítőleg ugyanannyi határon innen és túl: Tiszabecs–Tiszaújlak: 38,3 és 36,3%; Rozsály–Kispeske: 40,35 és 33,33%, Csengersima–Szamosdara: 43,94 és 31,82%, tehát a regionális tényezők földrajzi metszéspontjában a területileg „nagyobb kiterjedésű határmentiség” és a multietnikus hatás (vö. a 2. sz. térképlap szaggatott vonallal határolt területe) közül a kulturális hatás az, ami dominánsabb az országhatár szerepénél.

Mint korábban már utaltam rá, a vizsgált területen a standardizációs tendencia nem egyenletes, az alaposabb vizsgálatból pedig az is kiderült, hogy ez egyértelműen a két regionális tényező kölcsönhatásának a következménye: a hármaskor határ területén belül az országhatárnak pontosan abban a mikrorégióban van a standardizáció szempontjából kevésbé befolyásoló szerepe, ahol az interetnikus hatás a leginkább érvényesül (*málé* izoglosszája). Másképpen: csak a *málé* változat előfordulásán kívüli területeken vannak szembetűnő különbségek a köznyelvi változat gyakoriságában a magyarországi települések javára. A multikulturalitás tehát ebből a perspektívából

kiegyenlítő funkciójú, az országhatár szerepét gyengítő, vagyis köznyelvi hatást közvetetten befolyásoló tényező.

b) A nyelvjárási archaizmusok megőrzésének szempontja. A dialektális–standard alakváltozatok skalaritásából következik, hogy a nyelvjárási jelenségek megőrzésének szempontjából is helytállóak az 1. pontban megfogalmazott megállapítások. A kulturális hatást megtestesítő *málé* izoglosszáján kívül az országhatár archaizmusok megőrzésében betöltött szerepe nyilvánvaló (határon túl jóval magasabb az arányuk), a jelenséghatáron belül pedig a kiegyenlítődés a nyelvjárási változatok megőrzésének szempontjából is érvényes. Az izoglosszán belül a különböző dialektális variánsok (*málé*, *tengeri*, *törökbúza*) együttes aránya mindkét beszélőközösségben magas, határon innen és túli is kb. 2/3–2/3 arányban használják a nyelvjárási alakváltozatokat. Az interetnikus hatás tehát a megőrzés szempontjából is fölérendeltebb szerepű az országhatár – a magyarországi standarddal összefüggő – elkülönítő funkciójánál.

c) Az egyes nyelvjárási változatok (*málé*, *tengeri*) előfordulásának és előfordulási gyakoriságának, valamint szociokulturális kötöttségének szempontja. A fenti elemzésekből kiderült, hogy a köznyelvi hatás és megőrzés szempontjából az országhatár markáns nyelvhasználatot befolyásoló tényező, de az is nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem minden esetre igaz, ugyanis a határmentiség a kulturális hatással együttesen jelentkező területeken veszít jelentőségéből. A kérdéskörhöz további érdekes adalékot kapunk, ha a nyelvjárási változatok megoszlása, megoszlásuk gyakorisága vagy szociokulturális kötöttsége szempontjából vizsgálódunk. A területen jelentkező hatások alá-fölérendelt viszonya miatt az adatokat a 2. ponthoz hasonlóan ebben az esetben is érdemes a kulturális hatás kiterjedése (a *málé* izoglosszáján belüli és kívüli területek) alapján értékelni.

Tudjuk, hogy **a jelenséghatáron belül** a különböző nyelvjárási változatok együttes aránya közel azonos (vö. 3.b) pont). Közülük a *málé* változat az őshonos kisebbségi és a magyarországi településeken is a nyelvhasználati norma része, főként csak e változat előfordulási gyakoriságában vannak különbségek. Az országhatár elkülönítő szerepe ebből a szempontból érzékelhető a településpárok összevetésében: a romániai Kispeslén és Szamosdarán a legmegterheltebb, az összes adat mintegy kétharmadát teszi ki ez a változat, a magyarországi Rozsályban és Csengersimán csak egyharmadát. A különbség abban is látszik, hogy e változat a gyakorisága a magyarországi kutatópontokon sokkal inkább a szociokulturális változókkal korrelál,

bár nincs olyan település, ahol valamelyik életkori vagy iskolai végzettség szerinti csoport ne használná. Az élőnyelvi adatok alapján tehát igazolható, hogy **az országhatárnak az izoglosszán belül**, vagyis az országhatár és a multikulturális hatás ütközőzónájában **is van elkülönítő**, ha úgy tetszik fáziskésést igazoló **funkciója**, csak **az** nem a köznyelvi változat eltérő mértékű ismeretében és használatában, illetve nem a dialektális–standard változatok egymáshoz viszonyított arányában, hanem **a különböző dialektális variánsok előfordulásában, előfordulásuk gyakoriságában, illetve független változókkal való korrelációjában érhető tetten.**

Az országhatárnak az izoglosszán belüli – a nyelvjárási variánsok előfordulásának és a variánsok független változókkal való korrelációjának különbségében megragadható – befolyásoló szerepe további több kölcsönhatás következménye. A térképlapokon jól kirajzolódik például, hogy az izoglosszán belül, főként az anyaországi területeken, a dialektális lexémavariánsokból a standardba való átmenet egy köztes, területileg nagy kiterjedtségű s ezért a beszélők által kevésbé nyelvjárási érzett változón, a *tengerin* keresztül történik. A magyarországi kutatópontokon a *málé* és a *tengeri* lexémavariánsok megterheltsége izoglosszán belül közel azonos, a kisebbségi magyar kutatópontokon viszont a *tengeri* gyakorisága a standard *kukoricánál* is kisebb. Az országhatár elkülönítő szerepe ebből a szempontból nyilvánvaló. Ez a jelenség továbbá abból is adódhat, hogy kisebbségben lényegesen kisebb azon nyelvi – köznyelvi és nyelvjárási – kontaktushatás éri s érte – különösen a kilencvenes rendszerváltás előtti években – a beszélőközösségeket, mint többségi magyar területeken. Különösen jól reprezentálja ezt ugyancsak a romániai Kispaleske és Szamosdara, az a két település, amelyet nemcsak az országhatár, hanem a rossz infrastruktúra is elzárt a környező magyar településektől. Ez utóbbi alátámasztja azt a feltételezést is, hogy az országhatáron túli beszélőközösségekben a másodnyelvi hasonló hangzású lexéma szintén erősíti a dialektális variánsok továbbélését.

A változatok előfordulásának szempontjából **a málé izoglosszáján kívül** általában jellemző a *tengeri* előfordulásának magas aránya, minden településen a nyelvhasználati norma része, a határ viszonylatában azonban mind gyakorisága, mind a szociokulturális tényezőkkel való összefüggése domináns. A kárpátaljai Mezőkaszonyban és a romániai Börvelyben pl. a *tengeri* változat a *kukoricánál* jóval gyakoribb, minden életkori csoport és minden iskolai végzettségű adatközlő aktív

szókincsének a része, ellentétben az izoglosszán kívüli magyarországi kutatópontokkal, ahol egyértelműen a standarddal való érintkezés lehetősége befolyásolja az arányeltolódásokat.

A fent leírt elemzéssel arra láthattunk példát, hogy kiterjedtebb, globális tendenciákat hogyan befolyásolnak regionális, kulturális és multietnikus hatások, illetve hogy különböző nézőpontokból vizsgálva hogyan változik összefüggésrendszerük, miképpen erősítik vagy oltják ki egymást, és mindez hogyan tükröződik a nyelvhasználatban, a nyelvi változatok variabilitásában és a felsejlő változási irányokban. Tanulásként szűrhető le, s egyben jövőbeli célkitűzésnek is tekinthető, hogy a köznyelvi hatás intenzitásának vizsgálatát érdemes árnyaltabban szemlélni, a különböző mögöttes okokat és hatásokat összefüggésükben láttatni és értékelni, valamint különböző szempontokból tárgyalni. Peremrégióról lévén szó elsősorban azokat a befolyásoló tényezőket foglaltam össze, amelyek regionális szinten hatnak a nyelvhasználatra. Válaszolva a korábban feltett kérdésre elmondható, hogy azon a mikroterületen (Tiszabecs, Rozsály, Csengersima) a legnagyobb a nyelvi variabilitás, ahol a globális és regionális tényezők hatásai – köznyelv, országhatár, multikulturalitás – leginkább kumulálódnak.

4. Az ismertetett tanulságokon kívül kérdőívünk, illetve informatizált adatbázisunk annak vizsgálatára is lehetőséget ad, hogy grammatikai, szerkesztéstani szempontokat figyelembe véve hogyan igazolódnak vagy módosulnak a bemutatott hatások, a grammatika szintjén mi az ami esetleg segítheti vagy gátolhatja a megőrzést. Megerősítést kapnak-e vagy változnak-e az eddigiek alapján meghatározott tendenciák? Módosulnak-e az izoglosszák?

A variabilitást, valamint a standardizációt befolyásoló kulturális, regionális és társadalmi okok nyilvánvalók (vö. 3. pont), további kérdésfeltevésem, hogy vajon a lexémakombinációk vagy a szintagmák szintjén melyek azok a nyelvi egységek, amelyek jobban segítik a nyelvjárási változatok megőrzését? Elképzelhető-e az, hogy a különböző nyelvi szintek nyelvi egységei eltérő mértékben őrzik a nyelvjárási jelenségeket. Előfordulhat-e az, hogy míg pl. lexémaszinten globalizálódásról, standardizációról beszélhetünk, addig szintagmaszinten vagy a szóösszetételek esetében más irányú tendenciákkal kell számolnunk. Lehetséges-e, hogy egy lexémaszinten kiszorulónak minősíthető nyelvi változat az összetett szavakban vagy szintagmákban továbbra is élő marad? A hagyományos paraszti gazdálkodás egy-egy tevékenységét kifejező igei szerkezetek megőrző jellege nem dominánsabb-e ott, ahol

az igei alaptag szemantikailag megkívánja a bővítmény jelenlétét (pl. *fejt, morzsol*)? Nyelvjárási szempontból ebben az esetben vizsgálatra érdemes, hogy a bővítmény mely alakváltozatokban adható pl. *kukoricát fejt, tengerit fejt, málét morzsol* stb. Feltételezésem, hogy a nyelvjárási alakváltozatok előfordulása sokkal gyakoribb a grammatikai szerkezetekben, mint önálló lexémaként való előfordulásakor. Több esetben ezek a lexémák egyébként önmagukban nem térképezhetők, a fogalom, a cselekvés vagy a művelet kiszorulása miatt már nem ismertek, keverednek, lehetséges azonban, hogy az adatközlő ugyan magát a műveletet már nem pontosan ismeri, de a tájszót mégis használja egy szintagmában.

A kérdőívben a *kukorica* címszóhoz kapcsolódóan 9 címszó ad lehetőséget ennek bemutatására: *tejes kukorica* (a kukorica még nem érett állapota); *kas/góré* (tárolására alkalmas építmény); *siló / csalamádé* (a takarmánynak vetett kukorica); *szár* (a kukorica része); *bajusz* (a kukorica része); *csutka* (a kukorica része); *címer* (a kukorica része); *foszt* (betakarítási művelet); *morzsol* (feldolgozási művelet). A 9 címszóhoz tartozó összesen 2725 nyelvi adatból 347 esetben fordult elő jelzős szerkezet vagy szóösszetétel, amelyben a *kukorica* változatainak szófeldrajzi megoszlását vizsgálni lehetett (vö. 1. ábra).

		Összadat / jelzős szintagma v. szóösszetétel (N)	%	Köznyelvi változat aránya (%)	Nyelvjárási változatok együttes aránya (%)
1	tejes kukorica	139/134	96,4	S: 38,8	D: 61,2
2	kas	329/65	19,6	S: 4,61	D: 95,4
3	siló	292/43	14,7	S: 18,6	D: 81,4
4	szár	357/62	17,4	S: 59,7	D: 40,3
5	bajusz	310/19	6,1	S: 21,1	D: 78,9
6	csutka	302/3	0,9	S: 25	D: 75
7	címer	289/4	1,4	S: 12,5	D: 87,5
8	foszt	323/8	2,5	S: 0	D: 100
9	morzsol	384/9	2,3	S: 66,7	D: 33,3
	Összesen:	2725/347	12,7	S: 31,1	D: 68,9

1. ábra

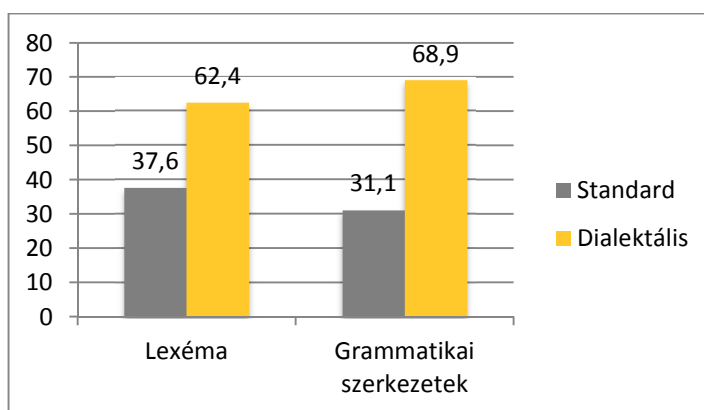
A *kukorica* címszóhoz fogalomkör szerint kapcsolódó lexémák elemszámának megoszlása a grammatikai szerkezetekre vonatkozó vizsgálati szempont hasznosíthatósága alapján

Az összadatok alapján elmondható, hogy grammatikai szerkezetekben – bár nem a várt nagyságrenddel, mindössze 6,5%-kal, de – gyakoribb a dialektális változatok előfordulása (vö. 2. ábra). Ugyan az egyes címszavak esetében eltérő

elemszámú adathalmaz állt rendelkezésre (vö. 1. ábra), érdemes az arányokat megfigyelni. Két kivételtől eltekintve (*szár, csutka*) a dialektális változatok túlsúlya jellemző, legalább 60%-os, de több esetben 80–90, egy esetben pedig 100%-os aránnyal.

A dialektális–standard megoszlás lexémaszinten és a grammatikai szerkezetek szintjén jelentkező különbségét mutatja be a 2. ábra. Az országhatár viszonylatában lebontva az összeredményeket a különbség köznyelvi és nyelvjárási szempontból még szembetűnőbb: az anyaországban és a határon túl is arányaiban 16–18%-kal több dialektális adatot kaptunk, mint a *kukorica* lexéma önálló vizsgálatakor. (Magyarországon lexémaszinten 61,1 %, grammatikai szerkezetekben 77,5 % a nyelvjárási változatok választásának aránya; őshonos kisebbségben 57,1%, illetve 75%.) Érdekes, hogy összadatok tekintetében a két beszélőközösség nyelvjárási adatainak százalékaránya szinte megegyezik, előfordulásuk gyakorisága lexémaszinten és a grammatikai szerkezetekben is hasonló mértékű.

2. ábra

A *kukorica* változatainak lexémaszinten (N=423) és grammatikai szerkezetekben (N=347) való előfordulása %-ban

Az **adatok településenkénti áttekintéséből** úgy tűnik, hogy a magyarországi kutatópontokra általánosságban az jellemző, hogy legalább egy címszó esetében kiegyenlített a dialektális–standard arány (pl.: Barabáson a *~góré* nyelvi változónál 44,44% a *kukoricagóré* és 55,55% *tengerigóré* aránya, ugyanígy Rozsályban a kapásnövény még nem érett állapotának megnevezésében 45,45% a *tejes kukorica*, illetve 54,5% *tejes málé* stb.), a többi változó variánsaiban pedig vagy a köznyelvi vagy a nyelvjárási változat az abszolút domináló (pl. Barabáson a növény tárolására alkalmas építmény megnevezésében 100%-os a *tengeri* előtag vö. pl. *tengerikas*,

tengerigóré; ugyanígy Rozsályban 87,5%-os a *málé* utótag a takarmánynak vetett kukorica variánsaiban (vö. pl. *silómálé*.) Határon túl minden településen, minden címszó esetében a dialektális változat többsége mutatkozik, ennek ellenére a nyelvjárási adatok összesített százalékanak különbsége az országhatár viszonylatában mégsem szignifikáns (vö. előző bekezdés: 16–18%). A **változatok előfordulásának szempontjából** érdekes hogy: pl. Bátorligeten a *málé*, Lónyán pedig a *málé* és a *törökbúza* variáns sem adathozható egyik címszó esetében sem a szóösszetételek vagy szintagmák szintjén. (Bátorligeten a *málé* lexémaszinten 2,86 %, Lónyán a *málé*, ill. a *törökbúza* 4,84 és 1,61 %). Ugyanígy Tiszaújlakon és Rozsályban a *tengeri* változat, összetételben vagy jelzős szintagmában csak elszórtan fordul elő (egy-egy adat), lexémaszinten azonban Tiszaújlakon még 18,8%-os, Rozsályban pedig 28,07% -os arányban jelentkezik. A két legarchaikusabbnak tekinthető településen, Kispesleken és Szamosdarán ezzel ellentétben a *kukorica* köznyelvi változat előfordulása az, ami szórványos, szemben a lexémaszintű 31,82%-os eredménnyel.

Az adatok tehát arra engednek következtetni, hogy a köznyelvi változat megterheltsége a grammatikai szinten alacsonyabb, a globális hatás még kevésbé érvényesül. A rendelkezésre álló élőnyelvi adatok alapján igazolható, hogy a lexémák szintjének és a grammatikai szintnek eltérő szerepe van a dialektális variánsok megőrzésében. Feltevésem, miszerint a nyelvjárási alakváltozatok előfordulása sokkal számottevőbb a grammatikai szerkezetekben, részben igazolódott, használatuk – ha nem is a várt különbséggel – de nagyobb mértékű, megőrző szerepük nyilvánvaló. Ugyan a tárgyalt nyelvjárási változatok lexémaszinten sem tekinthetők kiszorulóknak, gyakoribb használatuk minden településen általános érvényű. További tanulság, hogy a szóösszetételben vagy szintagmában adathozható variánsok határozottan az előző pontban megállapított izoglosszahatárok jelenlétét támasztják alá, szinte kizárólag az adott mikroterületre jellemző változatok fordulnak elő, más változatok aránya számottevően lecsökken, vagy nem is feljegyezhető. Bár az igei szerkezetekkel kapcsolatos feltevés igazolásához nem állt rendelkezésemre elegendő számú adat, a szórványos adatok is a fenti következtetéseket támasztják alá.

Adatbázisunkból hasonló módon elemezhető még pl. a *bab* változó nyelvjárási alakváltozatainak szóösszetételekben való előfordulásai (vö. *habartpaszuj*, *zöldbab*, *szárazpaszuj*) vagy az egyes regionális jellegű népi ételek megnevezései, pl. a galuska címszónál a *szaggatott laska*, a nudli címszó esetében a *pucuhaluska*, vagy a bélesnél a *kőttes tészta* stb. A jövőben érdemes lenne e kérdéskörnek az idiolektus szintén való

továbbgondolása, illetve a regionálisan kizárólag e területhez kötődő denotátumok megnevezéseivel kapcsolatosan (pl. *habartpaszuly*) a nyelvi konstruálás és identitásjelzés összefüggésének, az identitásjelző attitűd nyelvjárási változatot megőrző hatásának a vizsgálata.

Az ismertetett új szempontú megközelítésekkel, és néhány további kutatási kérdésfeltevéssel azokra a kapcsolódási pontokra kívántam felhívni a figyelmet, amelyek a dimenzionális szemléletnek megfelelően, a nyelvjárási szókinckutatás hagyományos szempontjain túlmutatva olyan elemzési nézőpontokat villantanak fel, amelyek az eddig tárgyalt szempontokat kiegészítve, azokat új megvilágításba helyezve árnyalják vagy egészítik ki a fogalmi körök szerinti értékelés lehetőségeit.

Felhasznált irodalom

BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémia Kiadó, Budapest.

P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT 2006. A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármas határ menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 44. 83–96.

P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT–IGLAI EDIT 2012. Kulturális és nyelvi változás a változó régióban a hármas határ mentén. VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (megjelenés előtt)

P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT–IGLAI EDIT 2012. A többdimenziós térképlapok típusai. In: P. LAKATOS ILONA–PETHŐ JÓZSEF szerk. *Elméletek és módszerek III*. Tanulmányok a nyelv és az irodalomtudományok köréből. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza. 35–53.

MNyA. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU szerk. Budapest, 1968–1977.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések, 144. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÚMTSz III. *Új Magyar Tájszótár* III. K–M. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémia Kiadó, Budapest.